

ИНГЛИЗ ТИЛИ МУРАККАБ ГАП ТИЗИМИДА ИЛОВА КОНСТРУКЦИЯЛАР

*Хушвақтова Гулдона
СамДЧТИ магистранти*

Аннотация. Мақолада илова конструкцияларнинг инглиз тили бадий матнларида ифодаладиган синтактик ва семантик хусусиятлари кўриб чиқилади. Илова ҳодисасига инглиз тили мураккаб гап тизимида тилнинг универсал бирлиги сифатида қаралиши билан бирга, унинг бошқа кўпгина тилларга хослиги таъкидланади. Илова конструкциянинг асосий компонентлари сифатида мантикий урғу, интонация ва тиниш белгилари таърифланади, унинг боғланиш ва эргашишдан фарқли жиҳатлари ажратиб кўрсатилиб, структур ва семантик хусусиятларига ҳамда оҳанг ва тиниш белгилари орқали ифодаланишига таъриф берилади.

Таянч сўз ва иборалар: асосий ифода, илова конструкция, мураккаб гап тизими, иловали компонент; иловали элемент; мантикий урғу, синтактик алоқа, стилистик функция.

Ҳозирги босқичда инглиз тили тизим сифатида маълум функционал гап моделларига эга бўлиб, уларнинг ўзига хослиги тилнинг экспликатив ва имплекатив тенденциясини акс эттирувчи диалогда ҳам, монологда ҳам намоён бўлади. Ушбу ҳолат тилда илова деб аталадиган янги синтактик ҳодисани ўрганиш заруратини туғдиради.

Замонавий тилшуносликда “илова” атамаси билан ифодаланадиган грамматик ва стилистик усул кенг қўлланилади. Бу тил тизимида матннинг юқори маълумотга тўйинганлик жараёнида нутқ воситаларини тежаш тенденцияси билан боғлиқ ҳодиса ҳисобланади.

Иловали тузилма шундай синтактик конструкция бўлиб, унда семантик ҳажм ва бутун гап учун аҳамияти жиҳатидан тенг бўлмаган икки қисм жойлашади: бошланғич қисм – бу асосий хабар, кейингиси эса биринчисининг мазмунидан келиб чиққан – қўшимча хабардир [1; 182 – 183-б.]. Илова конструкциянинг асосий ва қўшимча хабарларга тўғри келадиган бу икки қисми ўртасидаги семантик муносабат одатда – *илова*, олдин билдирилган фикрга янги маълумотларни махсус грамматик шакллар орқали кўшилиши эса – *илова ҳодисаси* дейилади.

Илова ва илова конструкцияларни тушуниш анъанавийдир. Илова конструкциядаги асосий ва қўшимча хабарлар бир-бири билан нафақат “маълумот” – “янги” сифатида ўзаро боғлиқ, балки “асосий хабар” ва “қўшимча хабар” тушунчалари сўзловчининг ушбу хабарларга нисбатан қимматли маълумотини ўз ичига олади. Демак, илова лисоний ҳодиса сифатида сўзловчининг шахсияти билан боғлиқ бўлиб, у хабарлар ўртасидаги муносабатни тасвирлайди.

Илова конструкция огаки нутқда кенг тарқалган. Улар одатда онгида асосий фикр билан бир вақтда эмас, балки асосий фикрга қўшимча хабар, изоҳ сифатида у ифодалангандан кейингина пайдо бўлади. Иловали боғланиш орқали улар асосий ифодага қўшилиши керак. Илова ҳодисаси бадиий нутққа - бадиий адабиёт тилига, публицистик ва илмий-оммабоп мақолалар ва газета мақолаларига тобора кўпроқ кириб бормоқда. Шу муносабат билан илова конструкцияларни ўрганиш муаммоси жуда долзарб ҳисобланади.

Инглиз тилида ҳам илова ҳодисаси кенг қўлланилади. У синтактик боғланишнинг алоҳида тури бўлиб, у боғланишдан ҳам, эргашишдан ҳам фарқ қилади. Н.С. Валгина иловали боғланишда гап элементлари синтактик жиҳатдан тенг бирлик вазифасини бажариб, эргашган ҳолда тобе бўлак сифатида намоён бўлишини таъкидлайди [2; 67]. Бироқ, ҳар иккала ҳолатда ҳам, В.В. Виноградов таъкидлаганидек, битта сатҳдаги ҳодисалар мавжуд [3; 154-б.]. Илова ҳодисаси иккиламчи боғланиш бўлиб, боғланиш ва эргашиш устига қўйилган кўринади. Илова ҳодисасининг ўзига хослиги шундан иборатки, иловали элементлар онгда дарҳол пайдо бўлмайди, балки асосий фикр ифодалангандан кейин пайдо бўлади [3; 155-б.].

Илова конструкциянинг ўзига хос хусусияти - у билан асосий гап ўртасидаги синтактик ва интонацион бўшлиқдир. Шунинг учун у мантиқан ажралиб туради.

Инглиз тили мантиқларида илова конструкциялар, маълум лексик ва грамматик ифода воситаларининг йўқлигига қарамай (махсус қўшма ва боғловчи бирикмалар: *and, moreover, and therefore* бундан мустасно) турли хил структуравий ва грамматик турлар билан бирлашади. Нутқда функционал қўлланилиш бирлиги сифатида улар асосий ифодадан кейин пайдо бўлган фикрни етказиш учун мўлжалланган.

Илова конструкциядаги қўшимча фикрнинг вазифаси боғловчи конструкцияларнинг асосий маъноларини белгилайди: улар қўшимча хабар маъносига эга бўлади, 1) ривожлантирувчи, 2) изоҳловчи ва 3) асосий ифодани аниқлаштирувчи характерга эга. Ушбу сифатларнинг барчаси илова конструкцияларни синтаксиснинг асосий ҳодисаси деб ҳисоблашга кўмаклашади.

Иловани қўллашдан асосий мақсад нутққа янги семантик ва экспрессив стилистик тус бериш, ифоданинг алоҳида бўлақларига улкан маъновий ва ҳиссий юк узатишдир. Ёзувда оҳангнинг чўзиқлиги турли тиниш белгилари билан ифодаланади.

Вергул одатда боғловчили илова ҳодисасида қўлланади: *Before you are people who have power in the city, and no small* (Mitchell M. *Gone with the Wind*). *Баъзан тире қўлланилади: We are doing a great thing and have already done a lot, but there are shortcomings - and serious* (Mitchell M. *Gone with the Wind*).

Боғловчили илова ҳодисасида кўп нуқта ҳам қўлланилиши мумкин, агар асосий ифодага тугалланмаганликни ва қўшимча равишда узун паузани

етказиш керак бўлса: *It's scary to admit it, but I want this person to know that it is like a song to me ... And it must be the last one* (Mansfield K. *The Doll's House and Other Stories*).

Қолган барча ҳолатларда нукта қўйилади: *Cities that start with train stations... Every city has an age and a voice. There are clothes. And a special smell. And a face. And not immediately understandable pride* (Mitchell M. *Gone with the Wind*); *Such silence in the village happens before dawn. Or else in the steppe* (Mitchell M. *Gone with the Wind*).

Боғловчисиз илова ҳодисасида одатда нукта қўйилади. Ёзма нутқда, ҳақиқатда, у фақат боғланишнинг расмий кўрсаткичи бўлиб хизмат қилади, у узоқ давом этадиган паузани ифодалайди: *It is necessary to act, it is necessary to act ... Cry later. At night. Someday* (Mansfield K. *The Doll's House and Other Stories*).

Вергул, шубҳасиз, иловани сифат жиҳатидан ўзгартиради, қўшимча, эҳтимол, жумла таркибида ажралишга имкон беради: *Cry later, at night, someday*.

Бироқ, баъзи ҳолларда, боғловчисиз илова ҳодисасида вергул ҳам, чизиқча ҳам қўлланилиши мумкин. Масалан: *It was even scary, sometimes* (Mansfield K. *The Doll's House and Other Stories*.); *I swore not to say a word - out of curiosity* (Mitchell M. *Gone with the Wind*); *Here the mazurka began, and we parted - goodbye* (Mitchell M. *Gone with the Wind*.); *I kissed for the last time, shook hands, and we parted - forever* (Mansfield K. *The Doll's House and Other Stories*.).

Хулоса қилиб айтганда илова ҳодисаси инглиз тили мураккаб гап тизимида ҳам кенг қўлланилиб, гапнинг статик аспектини ифодаловчи ҳодиса ҳисобланади. Бу ўзига хос грамматик маънога (қўшимча хабарнинг маъноси) ва ўзига хос грамматик шаклига (махсус қўшма гаплар, қўшма гаплар ва бошқа расмий воситалар) эга бўлган грамматик категориядир. Илова конструкциялар улкан бадий ва ифода имкониятларига эга: улар маънонинг нозик семантик ва экспрессив тусларини етказишга қодир. Синтактик конструкцияларнинг бўлинишига олиб келадиган илова конструкция хабарнинг муҳим тафсилотларини таъкидлашга ёрдам беради. Синтактик конструкцияларнинг бир тури бўлган илова конструкциялар матннинг умумий ритмини ўзгартиришга қодир.

Адабиётлар

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. М., 1990. 300 с.
2. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. М., 1973.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М., 1975.
4. Mansfield K. *The Doll's House and Other Stories*. Penguin books, 1992. 64 p.
5. Mitchell M. *Gone with the Wind*. Oxford university press, 1998. 1441 p.